

*Др Аиџила Дудаи, асистент
Правној факултету у Новом Саду*

СХВАТАЊА О КАУЗИ УГОВОРА У ДОМАЋОЈ ЦИВИЛИСТИЦИ ПО УСВАЈАЊУ ЗАКОНА О ОБЛИГАЦИОНИМ ОДНОСИМА*

Сажетак: На развој домаће доктрине о каузи уговора је пресудан утицај имало усвајање Закона о облигационим односима 1978. године. До усвајања Закона доктринарни ставови о каузи уговора у домаћој правној науци показују висок степен различитости: обухватили су тојово све основне теоријске правце, од антикаузалистичких, преко економских, до савремених, објективно-субјективних поимања каузе уговора. У периоду до доношења Закона о облигационим односима доктрином каузе нарочито су се бавили Драгољуб Аранђеловић, Живојин Перић, Лазар Марковић, Андрија Гамс, Стеван Јакшић, Владимир Кајор и Михаило Констаниновић.

Закон о облигационим односима је појам каузе уговора изричито уобличио у један од услова пуноважности и дејства уговора. Овакав, пристицају законској уређивања питања правне релеванности циља уговора је имао велики утицај на развој домаће доктрине о појму каузе уговора. С једне стране, кауза уговора је постала позитивноправни инстицијум, те су јој тојово сви аутори по усвајању Закона посветили одговарајућу пажњу, за разлику од предзаконског периода у којем је било аутора који је уопште нису разматрали. У овом раду се излажу схватања Стојана Циџоја, Љубише Милошевића, Живомира Борђевића, Бориса Визнера, Мартина Ведриша, Желимира Шмалцеља, Јакова Радишића, Слободана Перовића, Лозефа Салме и Оливера Анђића. С друге стране, сужава се дијалогон

* Чланак је настао као резултат рада на научно-истраживачком пројекту Правног факултета Универзитета у Новом Саду под називом *Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (ЕУ и Србија)* у оквиру рада на индивидуалној теми аутора *Правна релеванност циља уговора*.

различитих моћних поимања каузе уговора у доктрини. По усвајању Закона заједно се тенденција несвајања схватања која у појединости поричу неопходности постојања појма каузе уговора, те се у претходном делу доктрине заузима каузалистички став, при чему се могу уочити одређене разлике у појмовном одређивању каузе уговора. Изузетак представља Борис Визнер, који сматра да се одредбе Закона о основу уговорне обавезе уопште не односе на каузу уговора, већ на штипулус, као и Марјин Ведриш, који у њима види појам основа правног посла (Geschäftsgrundlage) из германске правне доктрине. Остали аутори сматрају да је Закон у одредбама о основу уговорне обавезе прихватио романски појам каузе уговора, при чему је углавном одређују у оквирима премиса неокласичне теорије.

Кључне речи: *кауза уговора, кауза уговорне обавезе, кауза, основ, основ уговора, основ уговорне обавезе, правни основ*

Уводне напомене

На развој домаће доктрине о каузи уговора је пресудан утицај имало усвајање Закона о облигационим односима 1978. године. До усвајања Закона доктринарни ставови о каузи уговора у домаћој правној науци показују висок степен различитости: обухватили су готово све основне теоријске правце, од антикаузалистичких, преко економских, до савремених, објективно-субјективних поимања каузе уговора. У периоду до доношења Закона о облигационим односима доктрином каузе нарочито су се бавили Драгољуб Аранђеловић, Живојин Перић, Лазар Марковић, Андрија Гамс, Стеван Јакшић, Владимир Капор и Михаило Константиновић.¹

Схватања домаћих аутора о каузи уговора по усвајању Закона о облигационим односима се излажу по хронолошком редоследу, а не по доктринарном опредељењу аутора. Разуме се, овакав приступ може бити само оријентациони, јер су писци своја запажања о појму каузе уговора износили током дужег временског периода у више радова. Шта више, многи од њих су истраживали проблематику каузе уговора и пре усвајања Закона о облигационим односима, али су своје коначне закључке о овом појму формирали ипак у светлу одредаба Закона. У овом раду се излажу схватања Стојана Цигоја, Љубише Милошевића, Живомира Ђорђевића, Бориса Визнера, Мартина Ведриша, Желимира Шмалцеља, Јакова Радишића, Слободана Перовића, Јожефа Салме и Оливера Антића.

¹ В. детаљније Атила Дудаш, *Схватања о каузи уговора у домаћој цивилистици у периоду до усвајања Закона о облигационим односима*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр. 1/2011, стр. 435-453.

Схваћање Стојана Цигоја

Стојан Цигој у својим радовима непосредно посвећеним каузи уговора² одређује је на општи и синтетички начин. Каузом уговора сматра скуп околности на којима се заснива правни посао, али и околности на којима се посао не заснива, али су с њим у тесној вези.³ До овог закључка долази анализом различитих теорија, како каузалистичких, тако и антикаузалистичких, којима је заједничка особина, по његовом ставу, да појам каузе објашњавају парцијално, не узимајући у обзир све њене атрибуте.⁴

Каузу уговора Стојан Цигој разматра у различитим димензијама. Најпре, разликује *унутрашњу* од *спољне* каузе. Уколико пуноважност уговора зависи од постојања каузе, уговор је каузалан, јер има унутрашњу каузу. Ако његова пуноважност не зависи од постојања каузе, уговор је апстрактан, јер нема своју унутрашњу каузу. Кауза због које се апстрактни уговор закључује налази се ван уговора, коју назива спољном каузом.⁵

У настојању да да синтетички појам каузе уговора, разликује три њена појавна облика. Прво, сваки уговор има *класичну каузу*, условљену врстом уговора, коју одређује законодавац.⁶ Она је објективно дата за сваку врсту уговора, и одређује је као непосредни разлог уговорне обавезе.⁷ Друго, у појам каузе уговора улазе и *мошиви*, субјективне побуде из којих стране закључују уговор, уколико су их унеле у садржину уговора у виду услова. Према томе, није довољно да је једна страна своје побуде саопштила другој, већ је потребно да је другој страни јасно стављено до знања да се уговор закључује само под претпоставком да се оствари побуда. На овај начин стране своје побуде уносе у појам каузе.⁸ Најзад, трећи тип су побуде које стране нису изричито унеле у каузу, али су у питању околности од таквог значаја да се у складу са обичајима у промету и општим моралним начелима не може сматрати оствареном непосредна кауза уговора без остварења тих побуда.⁹

² В. Стојан Цигој, *Сјорови у пољеду накнаде уговорне штете и улога каузе уговора*, Привреда и право, вол. 24, бр. 1-2/1985, стр. 24-33; Стојан Цигој, *Улога каузе у аспектима накнаде уговорне штете*, стр. 7-52. in: Уговори у међународној трговини I, уредник Предраг ШУЛЕЛИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду – Институт за правне и друштвене науке, Београд, 1987; Стојан Цигој, *Улога и значај каузе (основа) у уговорном праву*, Правни живот, бр 10/1988, стр. 1451-1477; Стојан Цигој, коментар уз чл. 51-53. у: *Коментар Закона о облигационим односима*, главни уредници Борислав Т. БЛАГОЛЕВИЋ и Врлета Круљ, том I и II, Савремена администрација, Београд, 1980, том први, стр. 160-174.

³ В. Цигој, *Улога и значај каузе (основа) у уговорном праву*, op. cit. стр. 1451.

⁴ В. Цигој, *Улога и значај каузе (основа) у уговорном праву*, op. cit. стр. 1453.

⁵ В. Цигој, *Улога и значај каузе (основа) у уговорном праву*, op. cit. стр. 1452.

⁶ В. Цигој, *Улога и значај каузе (основа) у уговорном праву*, op. cit. стр. 1453-1454.

⁷ В. Цигој, *Улога и значај каузе (основа) у уговорном праву*, op. cit. стр. 1453.

⁸ В. Цигој, *Улога и значај каузе (основа) у уговорном праву*, op. cit. стр. 1454.

⁹ Ibidem.

Схвањање Љубише Милошевића

Љубиша Милошевић каузу уговора одређује као непосредни правни циљ који наводи стране на закључење уговора.¹⁰ Имајући у виду да је кауза увек идентична у уговорима исте врсте, она одређује правну природу уговора.¹¹ Каузу теретног уговора види у испуњењу обавезе друге стране, реалног у извршењу неке радње, а доброчиног у намери дарежљивости.¹² Будући да каузу уговора поима у складу се неокласичном теоријом, њен правни значај види и код других института, а не само у контексту закључења уговора. Тако, непостојањем, односно отпадањем каузе објашњава правне последице фиктивних и симулованих уговора¹³, престанак уговора по сили закона услед немогућности испуњења обавезе друге стране, раскид уговора због неиспуњења обавезе друге стране и приговор неизвршења уговора.¹⁴

За разлику од каузе уговора, мотив је увек психолошка појава, везана за личност уговорне стране, истиче Љубиша Милошевић. Побуде се тешко утврђују, те не утичу на пуноважност уговора, осим ако су стране важење уговора учиниле зависним од остварења одређених побуда, ако је једна страна саопштила своје мотиве другој, ако је друга страна знала за њене побуде или ако се ради о доброчином уговору.¹⁵ За разлику од теретног уговора, чији мотиви могу да буду бројни и разноврсни, мотиви доброчиног су увек малобројни и типични, а врло често и недозвољени. Стога истиче да је у доброчином уговору увек потребно водити рачуна о мотивима дужника.¹⁶

У контексту различитих подела уговора Љубиша Милошевић наводи поделу на каузалне и апстрактне, према критеријуму утврдивости каузе из садржине уговора. Не сматра апстрактне уговоре посебним типом уговора, јер и они морају да имају допуштену и стварну каузу.¹⁷

Схвањање Живомира Ђорђевића

Живомир Ђорђевић истиче да се синтагма основ уговора у доктрини употребљава у различитим значењима. Поред основног значења разлога обавезивања у уговору, она у различитим контекстима добија значење ти-

¹⁰ В. Љубиша Милошевић, *Облигационо право*, шесто издање, Савремена администрација, Београд, 1982 (прво издање 1966), стр. 69.

¹¹ Ibidem.

¹² В. Милошевић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 71.

¹³ В. Милошевић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 73.

¹⁴ В. Милошевић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 69.

¹⁵ В. Милошевић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 70.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ В. Милошевић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 89.

тулуса, правне чињенице која доводи до одређених правних последица, мотива, разлога неке појаве у праву, као и значење елемента уговора.¹⁸

Основ уговора сматра не само неопходном претпоставком постојања уговора, већ и његовим битним елементом, те уговор не може да буде пуноважан без стварног и дозвољеног основа.¹⁹ Стога, апстрактном уговору не признаје право апстрактно дејство у ужем смислу речи, јер и он мора да има стварни и допуштени основ.²⁰ Имајући у виду недостатност критеријума поделе уговора на каузалне и апстрактне, ни он не сматра апстрактни уговор посебним типом уговора.²¹

Разликује правне последице недозвољеног, неморалног и путативног основа, при чему предлаже јединствену санкцију ништавости.²² За разлику од основа, мотиви су и по његовом схватању правно ирелевантни, осим ако су саопштени другој страни, када улазе у појам основа.²³ Каузу уговора одређује на неокласичан начин, при чему истиче да између два најзначајнија савремена схватања каузе, економског и правног, нема суштинске разлике, јер се остварењем економског ефекта уговора (преносом имовинских добара) остварује и његов правни ефекат, али истиче да то не мора увек да буде случај.²⁴ Посебну пажњу заслужује његова анализа појма каузе уговора у светлу начела еквивалентности, коју је извршио у оквиру своје докторске дисертације.²⁵

Схваћање Бориса Визнера

Борис Визнер заступа став који се битно разликује од ставова претходних аутора. Сматра да се под основом у Закону о облигационим односима не подразумева кауза уговора, већ правни основ стицања неког права, тј. титулус.²⁶ Овај став је изнео 1977. године, у време када је вођена расправа у научној и стручној јавности о предложеним нормативним решењима Нацрта закона о облигационим односима. Ову чињеницу је важно истаћи јер Нацрт, за разлику од коначног текста Закона, у контексту осно-

¹⁸ В. ЂОРЂЕВИЋ, Живомир, СТАНКОВИЋ, Владан, *Облигационо право, ојшћи део*, 4. издање, Београд, Савремена администрација, 1986 (1. издање 1974), стр. 180-181.

¹⁹ В. ЂОРЂЕВИЋ - СТАНКОВИЋ, *Облигационо право, ојшћи део*, оп. cit. стр. 187.

²⁰ В. ЂОРЂЕВИЋ - СТАНКОВИЋ, *Облигационо право, ојшћи део*, оп. cit. стр. 153.

²¹ В. ЂОРЂЕВИЋ - СТАНКОВИЋ, *Облигационо право, ојшћи део*, оп. cit. стр. 154.

²² В. ЂОРЂЕВИЋ - СТАНКОВИЋ, *Облигационо право, ојшћи део*, оп. cit. стр. 188.

²³ В. ЂОРЂЕВИЋ - СТАНКОВИЋ, *Облигационо право, ојшћи део*, оп. cit. стр. 184.

²⁴ В. ЂОРЂЕВИЋ - СТАНКОВИЋ, *Облигационо право, ојшћи део*, оп. cit. стр. 186.

²⁵ Живомир ЂОРЂЕВИЋ, *Проблем еквивалентности у облигационом праву*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1958 (дисертација: 1956).

²⁶ В. Boris VIZNER, *Da li je u pitanju pravni osnov (titulus iuris) ili glavni cilj (causa finalis) obveznoг uговора*, *Naša zakonitost*, br. 8/1977, str. 28-41, на стр. 39.

ва уговорне обавезе не говори о „основу“, већ о „правном основу“.²⁷ Тако, Нацрт је предвиђао да свака уговорна обавеза мора да има дозвољени *йравни основ*²⁸, као и да се претпоставља да обавеза има *йравни основ* и кад није изражен.²⁹ Визнер сматра да употреба синтагме „правни основ“ није случајна и да под њом не треба подразумевати каузу уговора, главни разлог због којег стране закључују уговор.³⁰ У прилог свом ставу наводи да и Скица, која је била доктринарна основа изради текста Нацрта Закона о облигационим односима, употребљава синтагму „правни основ“, а не само реч „основ“.³¹ Своје тумачење правног основа у смислу титулуса повезује са првим чланом Закона у којем се врши еnumerација чињеничних извора облигација, правно релевантних чињеница из којих настају облигациони односи. Сматра да су ове чињенице заправо различити могући титулуси, правни основи стицања неког права³², те и одредбе о основу уговорне обавезе (односно допуштеном основу) треба тумачити у смислу титулуса стицања грађанских субјективних права.

Схваћање Мартина Ведриша

И Мартин Ведриш заступа став да одредбе Закона о облигационим односима о основу не треба тумачити у значењу каузе уговора. За разлику од Визнера, међутим, он не сматра да под основном треба подразумевати титулус, правни основ стицања грађанског субјективног права, већ субјективно схваћени основ правног посла, тзв. *Geschäftsgrundlage* из немачке доктрине.³³ У овом погледу разликује три слична појма од којих сваки има правну релевантност у Закону: правни основ, каузу у објективном смислу и каузу у субјективном смислу.³⁴ Правни основ, титулус стицања субјективног грађанског права треба разликовати од каузе у објективном смислу. Као аргумент истиче да Закон прописује да се допуштени основ претпоставља, с тим да се претпоставити може само кауза у објективном смислу,

²⁷ Нацрт је иначе у употреби овог термина био недоследан. Тако, док наслов чл. 32. и 33. гласи „Дозвољен основ“, у чл. 32. ст. 1. и 3. употребљава се синтагма „правни основ“, у чл. 33. ст. 2. синтагма „основ уговора“, док у чл. 33. само реч „основ“. Није уопште изненађујуће што су одредбе Нацрта о „дозвољеном основу“ давале повода различитим тумачењима.

²⁸ В. чл. 32. ст. 1. Нацрта савезног Закона о облигационим односима (ауторов курзив).

²⁹ В. чл. 32. ст. 3. Нацрта савезног Закона о облигационим односима (ауторов курзив).

³⁰ В. VIZNER, *Da li je u pitanju pravni osnov ...*, op. cit. стр. 39.

³¹ Ibidem.

³² В. VIZNER, *Da li je u pitanju pravni osnov ...*, op. cit. стр. 37.

³³ В. Martin VEDRIŠ, „*Osnova*“ *po Zakonu o obavezanim odnosima*, Privreda i pravo, бр. 1/1979, стр. 2-17, на стр. 13.

³⁴ Ibidem.

а не и правни основ³⁵, који у Закону добија правни значај не у контексту основа, већ у контексту новације.³⁶ Ведриш каузу у објективном смислу дефинише као „правно оформљену економску сврху која се објективно постиже реализацијом уговорних обавеза“³⁷. Она у Закону не добија правну релевантност у оквиру одредаба о основу, већ у контексту раскидања или измене уговора због промењених околности и ништавости појединих одредаба општих услова пословања.³⁸ Под основом у Закону, стога, не треба подразумевати ни правни основ, нити каузу у објективном смислу, већ субјективни основ правног посла, који се разликује од осталих субјективних покретача воље, побуда за закључење уговора које су посебно уређене. Субјективни основ правног посла, основ по Закону о облигационим односима, најјача је, најнепосреднија побуда која се објективизује, чиме престаје бити мотив из којег се уговор закључује и улази у садржину уговора. То је основ уговора, сматра Мартин Ведриш.³⁹

Схваћање Желимира Шмалцеља

Желимир Шмалцељ заступа став да одредбе Закона о облигационим односима о основу уговорне обавезе подразумевају циљ ради којег стране закључују уговор, и то по романској, а не по германској концепцији.⁴⁰ Истиче, међутим, да у нашем праву каузу уговора не треба тумачити у складу са тезама неокласичне теорије, према којој се кауза обавезе једне стране састоји од испуњења обавезе друге, што има за последицу да је постојање каузе потребно не само у моменту закључења уговора, већ и током његовог дејства и извршења.⁴¹ За то нема потребе, сматра Шмалцељ, јер Закон о облигационим односима садржи правила о посебним институтима (као што су одредбе о раскидању или измени уговора због промењених околности, престанку уговора због немогућности испуњења обавезе, стицања без основа итд.) чији се домен примене поклапа са доменом примене каузе у фази извршења уговора. Како постоје специјална правила о овим институтима, домен примене каузе уговора у нашем праву треба свести само на питање пуноважног настанка уговора, истиче Шмалцељ.⁴²

³⁵ В. VEDRIŠ, „*Osnova*“ *po Zakonu o obaveznim odnosima*, op. cit. стр. 7.

³⁶ Чл. 348. ЗОО. В. VEDRIŠ, „*Osnova*“ *po Zakonu o obaveznim odnosima*, op. cit. стр. 7.

³⁷ VEDRIŠ, „*Osnova*“ *po Zakonu o obaveznim odnosima*, op. cit. стр. 7.

³⁸ Чл. 133. ст. 1, чл. 135. и чл. 143. ЗОО. В. VEDRIŠ, „*Osnova*“ *po Zakonu o obaveznim odnosima*, op. cit. стр. 7.

³⁹ В. VEDRIŠ, „*Osnova*“ *po Zakonu o obaveznim odnosima*, op. cit. стр. 7.

⁴⁰ В. ŽELIMIR ŠMALCELJ, *Dopuštena osnova ugovornih obaveza*, Naša zakonitost, бр. 1/1980, стр. 15-32, на стр. 15.

⁴¹ В. ŠMALCELJ, *Dopuštena osnova ugovornih obaveza*, op. cit. стр. 27.

⁴² Ibidem.

Схвањање Јакова Радишића

Јаков Радишић веома оштро раздваја каузалистичке од антикаузалистичких законодавства, и у овом смислу истиче да кауза уговора није општеприхваћена установа у упоредном праву.⁴³ По његовом ставу, њу познају Француски грађански законик, као и закони и законици усвојени по узору на њега⁴⁴, док германско право (пре свега немачко и швајцарско) не познаје појам каузе, већ у јединствен појам садржине уговора инкорпорише појмове који се у француском праву означавају предметом и каузом уговора⁴⁵.

Каузу уговора и он дефинише као правни појам, у смислу непосредног правног циља који наводи стране на закључење уговора, тј. пружа правно објашњење разлога закључења уговора.⁴⁶ За разлику од каузе уговора, мотиви су удаљеније „побуде и очекивања“, „изазивају жељу за постизање циља који значи основ“.⁴⁷ Истиче да су и основ и мотиви психички покретачи воље спојени у заједнички ланац, „само што основ чини прву карику у том ланцу, док мотив другу.“⁴⁸ Мотив је променљив у сваком случају, те је по правилу правно ирелевантан, док је основ увек идентичан у уговору исте врсте, одређује тип уговора и улази у његову садржину.⁴⁹ Побуде добијају правну релевантност само уколико су неморалне или незаконите, и то под различитим условима, зависно од тога да ли се ради о теретном или доброделином уговору.⁵⁰

Највећи правни значај појам каузе уговора према Радишићу добија у контексту поделе уговора на каузалне (материјалне) и апстрактне (нематеријалне) уговоре, при чему истиче да и апстрактни уговори морају да имају допуштен основ, с тим да он није видљив из њихове садржине. Стога, апстрактни уговори олакшавају положај повериоца у поступку наплате потраживања.⁵¹

Јаков Радишић бројне институте у вези са теретним уговорима објашњава тиме што у њима обавеза једне стране представља каузу обавезе друге: одговорност за правне и физичке недостатке пренете ствари, правило о једнакој вредности узајамних давања, раскид уговора због неиспуњења обавезе друге стране, раскидање или измена уговора због промењених

⁴³ В. Јаков РАДИШИЋ, *Облигационо право - ојшћи део*, осмо издање, Номос, Београд, 2008 (1. издање 1973), коришћено шесто издање из 2000. године, стр. 84.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ В. РАДИШИЋ, *Облигационо право - ојшћи део*, op. cit. стр. 85.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ РАДИШИЋ, *Облигационо право - ојшћи део*, op. cit. стр. 86.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ В. РАДИШИЋ, *Облигационо право - ојшћи део*, op. cit. стр. 87.

⁵¹ В. РАДИШИЋ, *Облигационо право - ојшћи део*, op. cit. стр. 135.

околности, приговор неиспуњења и неизвесног испуњења обавезе и раскид уговора због немогућности испуњења обавезе друге стране.⁵²

Схваћање Слободана Перовића

Слободан Перовић се без сумње може сматрати аутором који је дао највећи допринос доктрини каузе у домаћој цивилистици. Разним аспектима каузе уговора бавио се у свом систематском делу из облигационог права⁵³, у две монографије⁵⁴ и бројним чланцима⁵⁵.

Каузу уговора одређује као правни појам, у духу неокласичне, субјективно-објективне теорије. Кауза уговора је непосредни правни циљ, свакако једна од побуда које наводе страну на закључење уговора, али прва у ланчаном низу.⁵⁶ Остали, удаљени мотиви су по правилу правно ирелевантни. Правну релевантност побуде имају у добротном уговору у којем постају део каузе, као и недозвољене побуде у теретном уговору које су другој страни биле познате.⁵⁷

На основу критеријума видљивости каузе из споразума страна, уговоре дели на каузалне и апстрактне.⁵⁸ И према његовом схватању, дакле, апстрактни уговори морају да имају стварну и пуноважну каузу, с тим да се она не види из њихове садржине. Она постаје видљива на три начина: споразумом страна, приговором дужника у спору или по службеној дужности када суд утврђује да ли споразум страна вређа интересе јавног поретка.⁵⁹

⁵² В. РАДИШИЋ, *Облигационо право - општи део*, op. cit. стр. 146.

⁵³ Слободан ПЕРОВИЋ, *Облигационо право*, књига прва, 7. издање, Службени лист СФРЈ, Београд, 1990 (1. издање 1968).

⁵⁴ Слободан ПЕРОВИЋ, *Забрањени уговори у имовинскоправним односима*, Новинска установа Службени лист СФРЈ, Београд, 1975 и Слободан ПЕРОВИЋ, *Формални уговори у грађанском праву*, 2. издање, Научна књига, Београд, 1964 (1. издање 1964).

⁵⁵ Слободан ПЕРОВИЋ, *Границе слободе уговарања*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 5–6/1971, стр. 489–514; Слободан ПЕРОВИЋ, *Кауза уговорне обавезе*, Правни живот, бр. 3–4/2005, стр. 7–29; Слободан ПЕРОВИЋ, *Кауза уговорне обавезе, актуелна ишћања савременој законодавства*, Зборник радова, Будва, 2005, стр. 9–29; Слободан ПЕРОВИЋ, *Морализовање уговора*, Правни живот, бр. 10/1971, стр. 3–18; Слободан ПЕРОВИЋ, *Натуралне облигације и моралне дужности*, Правни живот, бр. 6/1968, стр. 14–24; Слободан ПЕРОВИЋ, *Правне последице неморалних уговора*, Анали Правног факултета у Београду бр. 2/1966, стр. 197–221; Слободан ПЕРОВИЋ, *Теорија недозвољене каузе*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 1–3/1972, стр. 435–449; Slobodan PEROVIC, *Teorija ugovorne kauze u naučnim delima akademika Stojana Cigoja*, стр. 197–220. у: Stojan Cigoj 1920–1989 Zbornik razprav s simpozija SAZU ob 20-letnici smrti, Rasprave 24, Slovenska akademija znanosti i umetnosti, Ljubljana, 2009.

⁵⁶ В. ПЕРОВИЋ, *Облигационо право*, op. cit. стр. 332.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ В. ПЕРОВИЋ, *Облигационо право*, op. cit. стр. 239.

⁵⁹ В. ПЕРОВИЋ, *Облигационо право*, op. cit. стр. 240.

Слободан Перовић је нарочиту пажњу посветио питању примене доктрине недопуштене каузе у судској пракси, анализирао бројне одлуке из времена пре усвајања Закона о облигационим односима о правним последицама непостојеће⁶⁰ и недопуштене каузе⁶¹, као и о правној релевантности побуда у теретном и добротном уговору⁶². Истиче да су судови показивали знатно смиренији и рационалнији приступ овој проблематици од доктрине. У судској пракси се појам каузе уговора тумачи као непосредан правни циљ уговора и придаје му се највећи значај у контексту забрањених уговора.⁶³

У својој монографији о забрањеним уговорима разматрао је значај и функцију каузе уговора у утврђивању општих ограничења начела слободе уговарања. Посветио је пажњу различитим могућим објашњењима појма јавног поретка и констатовао да он своју праву и конкретну садржину добија кроз примену доктрине о недозвољеном предмету и недозвољеној каузи.⁶⁴ Утврђивањем забрањености предмета и забрањености каузе право успева да одговори уједно и захтеву општег интереса (заштити фундаменталних принципа на којима почива функционисање једног друштва) и захтеву правне сигурности у промету.⁶⁵ Ништавошћу уговора закљученог ради незаконитих или неморалних циљева штите се друштвени интереси, морални или материјални, који индивидуалном диспозицијом воље уговорних страна могу да буду нарушени.⁶⁶

Појам каузе уговора није заобишао ни у монографији посвећеној питању правног значаја форме уговора. У овом делу је посебно разматрао однос формалних и апстрактних уговора. Констатује да у савременом уговорном праву каузални уговори могу да буду како консенсуални, тако и формални, али апстрактни уговори морају да буду формални, јер се код њих не види разлог због којег настају.⁶⁷ Свој став образлаже тиме што се из садржине апстрактних уговора не види разлог обавезивања страна, те је правни поредак неповерљив према њима, јер могу да прикривају забрањене или неморалне побуде.⁶⁸ Таква опасност не постоји код каузалних уговора, јер се код њих из садржине уговора види разлог обавезивања страна, те правни поредак може да интервенише и да прогласи ништавим уговор који се закључује ради

⁶⁰ В. ПЕРОВИЋ, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 336.

⁶¹ В. ПЕРОВИЋ, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 335.

⁶² В. ПЕРОВИЋ, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 334.

⁶³ В. ПЕРОВИЋ, *Забрањени уговори*, оп. cit. стр. 223.

⁶⁴ В. ПЕРОВИЋ, *Забрањени уговори*, оп. cit. стр. 165.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ В. ПЕРОВИЋ, *Забрањени уговори*, оп. cit. стр. 207.

⁶⁷ В. ПЕРОВИЋ, *Формални уговори у грађанском праву*, оп. cit. стр. 35.

⁶⁸ *Ibidem*.

постизања недозвољених циљева. Стога „сви апстрактни уговори су формални, док сви формални уговори нису и апстрактни“.⁶⁹

Схваћање Јожефа Салме

Јожеф Салма се различитим аспектима проблематике каузе уговора бавио у свом систематском делу из облигационог права⁷⁰, у монографији о симулованим уговорима⁷¹ и у бројним чланцима објављеним у домаћим и страним часописима⁷².

У основи прихвата неокласичну дефиницију појма каузе уговора и сматра да је кауза непосредни правни циљ који наводи стране на закључење уговора, који се у теретном уговору састоји од испуњења обавезе друге стране⁷³. За разлику од мотива, унутрашњих покретача воље који могу да буду најразличитији, кауза уговора је увек идентична у уговору исте врсте.⁷⁴ Међутим, у овом контексту истиче и један додатни атрибут каузе уговора који остали аутори нису у довољној мери нагласили. Наиме, тачно је да је кауза увек идентична у уговорима исте врсте, али је она билатералан појам, што значи да стране не морају, али могу да имају различиту каузу.⁷⁵ Обе стране имају идентичну каузу, на пример, у уговору о купопродаји (и купац и продавац закључују уговор ради стицања својине на ствари сауговорача), али различиту у уговору о закупу (закуподавац закључује уговор ради стицања права својине на закупнини, а купац ради стицања права наменског коришћења закупљене ствари).⁷⁶ Истиче да побуде из којих стране закључују уговор, због своје субјективне природе и, по правилу, немогућности њиховог утврђивања, не утичу на пуноважност уговора. Оне

⁶⁹ В. ПЕРОВИЋ, *Формални уговори у грађанском праву*, оп. cit. стр. 35.

⁷⁰ Јожеф САЛМА, *Облигационо право*, репринт 6. измењеног и допуњеног издања, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2009 (1. издање 1985).

⁷¹ Јожеф САЛМА, *Симуловани уговори, прилози теорији о изишравању права*, Институт за упоредно право, Београд, 1987.

⁷² SZALMA József, *A jogcím, Jogtudományi Közlöny*, Budapest, 1984/3 sz, 161–165. old; Јожеф САЛМА, *О каузи облигационих уговора*, Правни живот, бр. 4/1985, стр. 421-436; Јожеф САЛМА, *Кауза облигационих уговора*, Право, теорија и пракса, бр. 7/1986, стр. 29–34; Јожеф САЛМА, *О концепцији њоклона*, Право, теорија и пракса, бр.11-12/1995, стр. 80-83; Јожеф САЛМА, *Кауза облигационих уговора*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр. 2/2006, стр. 177-200; SZALMA József, *Causa (Rechtsgrundlage) bei den Obligationsverträgen*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Juridica, Tomus XLVIII, Budapest, 2007, стр. 257-282.

⁷³ В. САЛМА, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 298.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ В. САЛМА, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 292.

⁷⁶ В. САЛМА, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 298-299.

су правно релевантне у доброчином уговору, када улазе у појам каузе, затим ако су саопштене другој страни или ако су недопуштене.⁷⁷ Разликује правне последице непостојеће и забрањене каузе. Непостојећа кауза чини уговор непостојећим, док забрањена или неморална кауза ништавим.⁷⁸

У оквиру различитих подела уговора, истиче да је критеријум поделе уговора на каузалне и апстрактне видљивост каузе из садржине уговора, а не да ли уговор има каузу, јер и апстрактни уговори морају да имају допуштenu каузу.⁷⁹

У монографији посвећеној симулованим уговорима питање каузе уговора разматра и у контексту важења привидног и прикривеног уговора. Опште је правило да привидни (симуловани) уговор не производи правно дејство, јер га стране не желе, док прикривени (дисимуловани) производи правно дејство, уколико су испуњени услови његове пуноважности.⁸⁰ Међутим, уколико су се стране при симулацији водиле фразулозним циљем, заједничком намером изигравања закона, није само привидни уговор ништав, већ и прикривени.⁸¹ Исправно констатује да кауза, схваћена у објективном значењу, као непосредни правни циљ који је увек идентичан у уговорима исте врсте не може у потпуности да објасни правне последице симулације. Наиме, намера изигравања закона је циљ који излази из појма каузе. Она је шири, вануговорни циљ страна.⁸²

Схваћање Оливера Антића

Оливер Антић је своја запажања о каузи уговора изнео у систематском делу из облигационог права⁸³ и у бројним чланцима.⁸⁴ Теорија каузе уговора у његовим делима добија средишње место. По опсегу института код којих види правну релевантност каузе уговора, његово поимање каузе је најекстензивније у домаћој доктрини.

Каузу сматра правно подобним разлогом сваке промене субјективних грађанских права. Уколико постоји ваљана кауза, оправдана је промена у субјективним грађанским правима, тј. постоји правно основано обогаћење.

⁷⁷ В. САЛМА, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 299-300.

⁷⁸ В. САЛМА, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 301.

⁷⁹ В. САЛМА, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 353.

⁸⁰ В. САЛМА, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 261.

⁸¹ В. САЛМА, *Симуловани уговори, њихови теорији о изигравању права*, оп. cit. стр. 14.

⁸² В. САЛМА, *Симуловани уговори, њихови теорији о изигравању права*, оп. cit. стр. 98.

⁸³ Оливер Антић, *Облигационо право*, пето измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2010 (1. издање 2007)

⁸⁴ Оливер Антић, *Кауза*, Правни живот, бр. 10/2005, стр. 821-856; Оливер Антић, *Правно-теоријске основе различитих схваћања каузе*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 3-4/2006, стр. 1141-1165.

У супротном ради се о правно неоснованом обогаћењу.⁸⁵ И појам уговора објашњава појмом каузе, теоријом каузалног обећања. Каузално обећање је, по њему, конститутивни елеменат уговора. То је разумно обећање уговорне стране, тј. обећање које је управљено на промену у имовинама дужника и повериоца.⁸⁶

Појам каузе уговора и он објашњава неокласично, премисама објективно-субјективног схватања. Према томе, у теретном уговору каузу обавезивања једне стране види у испуњењу обавезе друге, у добротном у намери за добротном⁸⁷, док каузу реалног уговора идентификује у некој претходно примљеној вредности⁸⁸. Кауза у субјективном смислу, побуде из којих стране закључују уговор у теретном уговору, нису од правне релевантности, осим ако се ради о недопуштеним мотивима⁸⁹, док се у добротном мотиви поистовећују са каузом уговора, тј. црпу се у појму каузе уговора⁹⁰.

При подели уговора на каузалне и апстрактне и он се руководи критеријумом да ли је у уговору видно изражена кауза, а не да ли има или нема каузу.⁹¹ Сматра да привидна независност апстрактног уговора од своје каузе престаје споразумом страна, приговором дужника или по службеној дужности суда.⁹²

Према схватању Оливера Антића појам каузе уговора прожима целокупно облигационо право. Она је једно од средстава заштите начела савесности и поштења, те и свих осталих начела која деривирају из њега.⁹³ Она „у крајњој инстанци, одређује разлику између добра и зла, она је етички цензор приватне аутономије, односно аутономије воље“⁹⁴. У складу са овим начелним ставом, каузом уговора објашњава бројне институте облигационог права: поједине случајеве битне заблуде⁹⁵ и неспоразум у смислу заблуде-препреке⁹⁶, истраживање заједничке намере при тумачењу уговора⁹⁷, раскид уговора због правних⁹⁸ или физичких недостатака ствари⁹⁹,

⁸⁵ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 223.

⁸⁶ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 235.

⁸⁷ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 276.

⁸⁸ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 278.

⁸⁹ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 276.

⁹⁰ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 277.

⁹¹ Ibidem.

⁹² В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 278.

⁹³ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 285.

⁹⁴ Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 285.

⁹⁵ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 328 и 329.

⁹⁶ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 333-334.

⁹⁷ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 358.

⁹⁸ В. Антић, *Облигационо право*, op. cit. стр. 384-385.

раскид уговора због неиспуњења¹⁰⁰, престанак уговора због немогућности испуњења¹⁰¹, неосновано обogaћење¹⁰² итд.

Уместо закључка

Закон о облигационим односима је појам каузе уговора изричито уобличио у један од услова пуноважности и дејства уговора. Овакав, романски приступ законског уређивања питања правне релевантности циља уговора је имало велики утицај на развој домаће доктрине о појму каузе уговора. С једне стране, кауза уговора је постала позитивноправни институт, те су јој готово сви аутори по усвајању Закона посветили одговарајућу пажњу, за разлику од предзаконског периода у којем је било аутора који је уопште нису разматрали. С друге стране, сужава се дијапазон различитих могућих поимања каузе уговора у доктрини. По усвајању Закона запажа се тенденција нестајања схватања која у потпуности поричу неопходност постојања појма каузе уговора, те се у претежном делу доктрине заузима каузалистички став, при чему се могу уочити одређене разлике у појмовном одређивању каузе уговора. Изузетак представља Борис Визнер, који сматра да се одредбе Закона о основу уговорне обавезе уопште не односе на каузу уговора, већ на титулус, као и Мартин Ведриш, који у њима види појам основа правног посла (*Geschäftsgrundlage*) из германске правне доктрине. Остали аутори сматрају да је Закон у одредбама о основу уговорне обавезе прихватио романски појам каузе уговора, при чему је углавном одређују у оквирима премиса неокласичне теорије.

⁹⁹ В. АНТИЋ, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 396.

¹⁰⁰ В. АНТИЋ, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 423.

¹⁰¹ В. АНТИЋ, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 434.

¹⁰² В. АНТИЋ, *Облигационо право*, оп. cit. стр. 525.

*Attila Dudás, Ph.D., Assistant
Faculty of Law Novi Sad*

Theories of Cause (Consideration) of Contract in the Serbian Doctrine of Civil Law After the Adoption of the Law on Obligations

Abstract

The adoption of the Law on Obligations in 1978 can certainly be considered as an event of watershed importance in respect to the analysis of various theoretical points of view on the notion of cause (consideration) of contract in the Serbian literature. The fact that it had not been explicitly regulated in Serbian positive law until the adoption of Law had a profound impact on the evolution of doctrine in this period. The range of differing theoretical points of view was very wide, covering essentially all the relevant streams in the doctrine of cause, from the ones accepting it (so-called causalistic theories), through the ones explaining it solely by the notion of exchange of assets (so-called economic theories), to the ones denying its legal significance in any sense (so-called anticausalistic theories). The most distinguished authorities in Serbian literature of contract law, who studied the notion of cause of contract in the period until the promulgation of the Law, were Dragoljub Arandelović, Živojin Perić, Lazar Marković, Andrija Gams, Stevan Jakšić, Vladimir Kapor and Mihailo Konstantinović.

The Law on Obligations explicitly regulates the notion of cause of contract as one of the preconditions of validity and effect of a contract, which had a substantial impact on the evolution of doctrine. On the one hand, being an institution of positive law, there is hardly an author who had not devoted some attention to the notion of cause of contract. In this paper the author analyzes the points of view of Stojan Cigoj, Ljubiša Milošević, Živomir Đorđević, Boris Vizner, Martin Vedriš, Želimir Šmalcelj, Jakov Radišić, Slobodan Perović, Jožef Salma and Oliver Antić. On the other hand, the scope of various, often conflicting, theories on cause of contract in Serbian literature shrank. One can recognize a tendency of abandonment of points of view disavowing any legal relevance of cause of contract and the majority of contemporary authorities argue that the

cause of contract is a necessary legal institution, although they differ in the conceptual determination of this notion. However, Boris Vizner and Martin Vedriš may in this respect be deemed an exception. The former is of the opinion that the relevant sections of the Law on Obligations do not regulate the notion of cause of contract, but different titles of acquiring rights (*titulus*), while the latter claims that they mean the notion of basis of juridical act (*Geschäftsgrundlage*) from the German doctrine of civil law. All other authorities maintain that the sections of the Law on Obligations on the basis of obligation refer to the French notion of cause of contract and define it mainly within the premises of the neo-classical theory of cause of contract.

Key words: cause of contract, consideration, cause of obligation, basis of contract, legal basis of obligation